

KRZYSZTOF DOBOSZ

UNIwersytet Jagielloński
ZAKŁAD HISTORII POWSZECHNEJ ŚREDNIOWIECZNEJ
E-MAIL: KRZYSZTOF.DOBOSZ@OUTLOOK.COM

Książę krwi czy oszust?

Kształtowanie świadomości historycznej społeczeństwa osmańskiego przy pomocy propagandy dotyczącej postaci Düzme Mustafy w piętnastowiecznej historiografii osmańskiej

STRESZCZENIE

Książę Mustafa, najstarszy syn czwartego osmańskiego władcy, Bajezyda Błyskawicy, został wzięty do niewoli przez Timura Chromego podczas bitwy pod Ankarą w 1402 roku. Po trzynastu latach powrócił, by dzięki pomocy cesarza bizantyńskiego, hospodara wołoskiego i Wenecjan zdobyć tron osmański. Wskutek nieudanej próby przejścia tronu był przetrzymywany przez Bizantyńczyków do 1421 roku. Po śmierci Mehmeda I Bizantyńczycy postanowili wykorzystać go przeciwko nowemu władcy osmańskiemu, Muradowi II. Mustafa został jednak pokonany przez młodego sułtana i zginął okrzyknięty samozwańcem.

Tradycja postrzegania Düzme Mustafy jako samozwańca jest dobrze znana dzięki narracji źródeł osmańskich. Jeśli poukładać osmańskie źródła narracyjne (zwłaszcza kalendarze) w porządku chronologicznym, można zauważyć cztery typy przedstawienia tej postaci. Pierwszy opiera się na stwierdzeniu, że Mustafa był oszustem i nie miał nic wspólnego z rodem Osmana. Drugi zdradza pewną wątpliwość co do tego, czy Mustafa był oszustem, czy może jednak księciem. Trzecie podejście charakteryzuje się zarazem uznawaniem jego książęcego pochodzenia, jak i nazywaniem go „Fałszywym Mustafą”. Czwarty typ przedstawienia opiera się na traktowaniu go jako księcia bez jakichkolwiek wątpliwości. Pierwszy z wymienionych typów jest dostrzegalny w źródłach pochodzących z czasów Murada II lub w tekstach tworzonych na bazie tych źródeł. Ostatni typ dominuje w dziełach powstałych po drugim wstąpieniu na tron Mehmeda II w 1451 roku. Pozwala to stwierdzić, że za panowania Murada II nazywanie Mustafy księciem było zabronione. Pod koniec panowania tego władcy klimat polityczny zaczął sprzyjać tym, którzy pamiętali Mustafę jako księcia, a po śmierci Murada II autorzy mogli już bez przeszkód pisać o książęcym pochodzeniu syna Bajezyda Błyskawicy.

SŁOWA KLUCZOWE

Düzme Mustafa, Murad II, historiografia osmańska, źródła osmańskie

Książę Mustafa

Książę Mustafa był prawdopodobnie najstarszym synem czwartego osmańskiego władcy Bajazyda I (1389–1402) i jednej z jego konkubin¹. Nie są znane żadne szczegóły jego życia do czasu bitwy pod Ankarą, nie wiadomo nawet kiedy się urodził. Przypuszcza się, że jego ojciec, sułtan Bajazyd, powierzył mu w zarząd prowincje Hamid i Tekke². Mustafa brał udział w bitwie pod Ankarą 28 lipca 1402 roku, podczas której spadłszy z konia dostał się do niewoli. Zabrany przez Timura Chromego do Samarkandy³, zniknął z pola widzenia na około trzynaście lat. W 1415 roku w Trapezuncie pojawił się człowiek podający się za wypuszczonego z niewoli przez Szahruha, syna i następcę Timura, księcia Mustafę⁴. W 1416 roku widzimy go w okolicy Tesaloniki, skąd próbował wtargnąć na terytorium osmańskie i przejąć władzę w Rumelii, tj. europejskiej części władztwa Osmanów. Wobec reakcji Mehmeda I próba ta nie powiodła się i Mustafa schronił się w Tesalonice, gdzie został internowany przez bizantyńskiego namiestnika miasta. Układ zawarty wówczas między piątym władcą osmańskim Mehmedem I a cesarzem Manuelem II Paleologiem zakładał, że przynajmniej do śmierci sułtana Mustafa pozostanie w rękach Bizantyńczyków⁵. Po śmierci Mehmeda I w 1421 roku w Konstantynopolu przeważał pogląd, że Mustafy należy użyć jako narzędzia do osłabienia Osmanów, których państwo coraz skuteczniej podnosiło się po klęsce pod Ankarą i okresie wojny domowej (*fetret devri*)⁶. Mustafa, przetransportowany przez Bizantyńczyków na europejskie terytorium Państwa Osmańskiego, zdołał przekonać do siebie rumelijskich bejów pogranicza

¹ Matki wszystkich synów Bajazyda były niewolnicami, co wynikało ze zwyczaju reprodukcyjnego, który stosowano w dynastii osmańskiej: C. J. Heywood, *Muṣṭafā*, [w:] *Encyclopedia of Islam. New Edition*, Vol. VII, Leiden–New York 1993, s. 710; C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1600. The Structure of Power*, Basingstoke–New York 2002, s. 88–89; L. P. Peirce, *The Imperial Harem. Woman and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York–Oxford 1993, s. 17.

² C. J. Heywood, op. cit., s. 710.

³ C. Imber, *The Ottoman Empire...*, op. cit., s. 17.

⁴ Ibidem; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, s. 366–367; J. Barker, *Manuel Paleologus (1391–1425). A study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick 1969, s. 340–341, przyp. 80; C. Imber, *The Ottoman Empire...*, op. cit., s. 99.

⁵ N. Jorga, op. cit., s. 369–370; J. Barker, op. cit., s. 341–344; S. Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, t. 1: 1280–1808, tłum. B. Świetlik, Warszawa 2012, s. 87.

⁶ E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300–1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Berlin 1978, s. 246.

(*uc begleri*), a następnie przejął władzę w drugiej z osmańskich stolic, tj. w Edirne (dawnym Adrianopolu). W następnym roku wyruszył przeciwko Muradowi II, którego centrum administracyjnym była Bursa. Do spotkania armii Mustafy i Murada doszło nieopodal wsi Ulubat, gdzie trakt do Bursy przecinała rzeka, na której zbudowany był most. Dzięki zabiegom czynionym przez otoczenie Murada II (wśród których najistotniejszym było wypuszczenie z więzienia w Tokacie osadzonego tam Mihalogłu Mehmeda Beja⁷), udało się przekonać rumelijczyków do pozostawienia Mustafy i przejścia na stronę Murada. Mustafa próbował salwować się ucieczką, ale został złapany i najprawdopodobniej powieszony na jednej z wież murów miejskich Edirne⁸.

Niezależnie od tego, czy człowiek, który pojawił się w Trapezuncie w 1415 roku, był rzeczywiście osmańskim księciem, czy samozwańcem, fakt, że w historiografii osmańskiej znany był pod przydomkiem Düzme, tj. Fałszywy (i tak jest określane do dzisiaj), jest świadectwem żywotności pewnej tradycji stworzonej za panowania szóstego osmańskiego władcy, Murada II.

Państwo Osmańskie do połowy XV w.

Próby sięgnięcia po władzę podejmowane przez Düzme Mustafę oraz ich konsekwencje wpisują się w szerszy kontekst dziejów Osmanów w epoce przedimperialnej. Oparty na plemiennej strukturze społecznej bejlik Osmana rozwijał się w Bitynii od początku XIV wieku jako jeden z wielu anatolijskich bejlików⁹. Władcy z dynastii osmańskiej już w połowie tego stulecia rozpoczęli szybką ekspansję po europejskiej stronie cieśnin czarnomorskich. Ich państwo osiągnęło apogeum swego rozwoju za panowania Bajazyda I (1389–1402). Władca ten prowadził politykę zakrojoną na większą skalę niż jego poprzednicy. Nie tylko poszerzał terytoria osmańskie w Europie, ale także zwrócił się przeciwko sąsiednim emiratom, anektując ich ziemie i burząc swoisty ład rozczłonkowanej na wiele organizmów politycznych Anatolii. Jako pierwszy władca osmański próbował przekształcić

⁷ Mihalogłu Mehmed Bej był synem towarzysza Osmana i dowódcy akyndźych (*akıncı*), Köse Mihala. Jako członek wpływowego rodu pogranicznych gazich w okresie wojny domowej został wezyrem księcia Musy. Gdy Mehmed I pokonał Musę w 1413 roku pod Çamurlı, wtrącił Mihalogłu Mehmeda Beja do więzienia Bedevi Çardak nieopodal Tokatu i przetrzymywał go jako więźnia politycznego. W trakcie walki o tron z Düzme Mustafą został on zwolniony z więzienia przez Murada II w zamian za poparcie. Mihalogłu Mehmed Bej zginął w 1422 roku podczas wyprawy przeciwko Küçük Mustafie. F. Babinger, *Mikhāl-oghlu*, [w:] *Encyclopaedia of Islam. New Edition*, Vol. VII, op. cit., s. 34.

⁸ C. J. Heywood, op. cit., s. 710–711; N. Jorga, op. cit., s. 378–381. Wydarzenia lat 1421–1422 z bizantyńskiego punktu widzenia obszernie opisują: J. Barker, op. cit., s. 353–359; S. Shaw, op. cit., s. 88–89.

⁹ R. P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 32–33.

oparte na systemie plemiennym struktury państwowe w scentralizowany aparat władzy¹⁰. Jego ekspansywna polityka napotkała jednak przeszkodę w postaci inwazji Timura Chromego¹¹. W starciu pod Ankarą 28 lipca 1402 roku armia osmańska poniosła klęskę, a sułtan Bajezyd dostał się do niewoli¹². Timur Chromy pozbawił Osmanów ziem w Anatolii zaanektowanych przez osmańskiego sułtana. Zostały one oddane wcześniejszym władcom¹³. Poprzez poparcie podziałów terytorialnych, także w łonie samego państwa i dynastii osmańskiej, Timur pogrzebał wysiłek Bajezyda I podjęty w celu stworzenia silnej, scentralizowanej struktury państwowej. Synowie Bajezyda: Sulejman, Isa i Mehmed, którym udało się zbiec z pola bitwy pod Ankarą, stworzyli własne ośrodki władzy. Tym samym nastąpił okres *fetret devri* (okres pomiędzy), który w arabskiej terminologii władzy bywa nazywany *fāsilat'ul-salṭanat*, tj. zawieszenie władzy sułtańskiej¹⁴. Walki między braćmi o zjednoczenie ziem osmańskich trwały do roku 1413. Znaczący autor monografii okresu wojny domowej Dimitris Kastritsis, zwrócił uwagę na znaczenie tego okresu dla historii państwa osmańskiego w XV wieku¹⁵. Klęska pod Ankarą i następujący po niej okres wpłynął istotnie na zmianę myślenia Osmanów o państwie i dynastii. Wskutek tego przyspieszył proces kształtowania się osmańskiej historiografii. Chociaż zwycięstwo Mehmeda nad Musą w bitwie pod Çamurlı (dzisiaj Çamurlu) początkiem lipca 1413 roku położyło kres bezpośredniemu zagrożeniu państwowości osmańskiej, to jednak wydarzenia poprzedzające je mocno zapadły w pamięć ówczesnej elity społeczno-politycznej. Także i po bitwie pod Çamurlı w 1413 roku miały miejsce

¹⁰ R. Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty. Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household 1400–1800*, London 2008, s. 43.

¹¹ M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucarest 1942, s. 32–33; *Dzieje gospodarcze i społeczne imperium osmańskiego*, red. H. Inalcik i D. Quataert, tłum. J. Hunia, Kraków 2008, s. 10.

¹² Więcej na temat bitwy pod Ankarą patrz: M. Alexandrescu-Dersca, op. cit., s. 68–79; G. Roloff, *Die Schlacht bei Angora (1402)*, "Historische Zeitschrift" 1940, Bd. 161, H. 2, s. 244–262.

¹³ R. Murphey widzi w podziale Anatolii pomiędzy dominia tzw. *mulūk al-ṭawā'if* (królowie podziałów) stary porządek, który zmieniają Osmanowie, ostatecznie wprowadzając nową jakość, tj. scentralizowany silny rząd. Początki tego procesu mają miejsce za panowania Murada II. R. Murphey, op. cit., s. 41–43; D. Kastritsis, *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*, Leiden–Boston 2007, s. 2; R. P. Lindner, *Anatolia, 1300–1451*, [w:] *The Cambridge History of Turkey*, Vol. 1: *Byzantium to Turkey 1071–1453*, ed. K. Fleet, Cambridge 2009, p. 109.

¹⁴ R. Murphey, op. cit., s. 44. W europejskiej historiografii okres *fetret devri* najczęściej określało się terminem *interregnum*, jednak D. Kastritsis zwraca uwagę, że walki dynastyczne w omawianym okresie miały charakter wojny domowej. Autor ten stosuje właśnie taki termin. D. Kastritsis, op. cit., s. 9.

¹⁵ Ibidem, s. 3. Tezę tę powtarzają: E. Baboula, M. Milwright, *Bayezid's Cage: A Re-Examination of a Venerable Academic Controversy*, "Journal of the Royal Asiatic Society" 2011, Vol. 21, p. 3, s. 240–241.

pewne okoliczności destabilizujące państwo, jak rewolta Szejcha Bedreddina czy też wojna z Wenecją, w wyniku której Mehmed I stracił flotę wojenną¹⁶. Tak więc początkowe dwudziestolecie XV wieku (do 1422 roku) było okresem walki o przetrwanie państwa. Okres ten został specyficznym zapamiętany i ukształtował świadomość Osmanów. Panowanie sułtana Murada II przyniosło państwu stabilizację, a jego wysiłki na rzecz centralizacji władzy i uniezależnienia pałacu sułtańskiego od czynników społecznych takich jak wielkie rody pogranicznych gazich czy walczący na pograniczu europejskim yürükowie stworzyły podwaliny pod sukcesy Mehmeda II oraz imperialny charakter państwa¹⁷. Z tego względu Rhoads Murphey uważa Murada II za władcę będącego jednocześnie ostatnim *malik al-tawā'if* (królem podziałów terytorialnych, tj. władcą, którego rządy były zakorzenione w koczowniczej tradycji XIV-wiecznych anatolijskich bejlików) oraz pierwszym sułtanem scentralizowanego państwa o coraz wyższym stopniu urbanizacji oraz administracji typowej dla państw tworzonych przez ludność osiadłą¹⁸.

Źródła

W rzeczywistości osmańskiej potrzeba spisywania historii pojawiła się w XV wieku, znajdując swe odbicie w powstałych wówczas tekstach. Osmańskie źródła narracyjne, które przetrwały do dnia dzisiejszego, pojawiają się z początkiem tego stulecia¹⁹, tj. po ponad stu latach istnienia Państwa Osmańskiego²⁰. Uczeni w różny sposób próbują wyjaśnić ten fenomen. Baki Tezcan tłumaczy go brakiem sprzyjających warunków dla takich wytworów kultury w dopiero co kształtującym się na pograniczu świata muzułmańskiego i chrześcijańskiego władztwie Osmana

¹⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, I c., Ankara 1972, s. 354–355; A. Bombaci, S. Shaw, *L'Impero ottomano*, trad. A. Comba, Torino 1981, s. 302.

¹⁷ R. Murphey, op. cit., s. 45.

¹⁸ Ibidem, s. 44.

¹⁹ Chociaż dzieło Ahmediego *Dāstān-ı Tevārīh-i Mülūk-i Āl-i Osmān* powstało u progu XV wieku (P. Fodor podaje okres 1403–1409, z pewnością jednak nie później niż w 1410 roku), to jak przekonywająco wykazał H. Lowry, nie jest ono typową wierszowaną kroniką, ale utworem o charakterze dydaktycznym, który można zaliczyć do gatunku tzw. zwierciadeł książąt (*nasihatnāme*). Zob. P. Fodor, *Ahmedī's Dāstān as a Source of Early Ottoman History*, "Acta Orientalia" 1984, XXXVIII, Vol. 1–2, s. 41; C. Imber, *Canon and Apocrypha in Early Ottoman History*, [w:] *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, eds. C. Heywood, C. Imber, Istanbul 1994, s. 135–136; G. Kut, *Ahmedī*, [w:] *Türkiye Diyanet İslam Vakfı Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 165; H. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, New York 2003, s. 15–30; B. B. Turna, *Perception of History and the Problem of Superiority in Ahmedī's Dāstān-ı Tevārīh-i Mülūk-i Āl-i Osmān*, "Acta Orientalia" 2009, 62/3, s. 268–269.

²⁰ B. Tezcan, *Ottoman Historical Writing*, [w:] *The Oxford History of Historical Writing*, Vol. 3: 1400–1800, eds. J. Rabasa and oth., New York 2012, s. 192.

i jego syna, Orhana²¹. Cemal Kafadar z kolei genezę pojawienia się pisanych dzieł historiograficznych upatruje w zmianie sytuacji dynastii, jaka zaszła w wyniku katastrofalnego w skutkach najazdu Timura Chromego na Anatolię. Klęska pchnęła bowiem autorów do zadawania pytań o jej przyczynę oraz do kwestionowania polityki sułtańskiej (dotyczy to zwłaszcza polityki Bajezyda I). Ponadto, wcześniejsi władcy (Murad I, Bajezyd I) nie potrzebowali dzieł historycznych (które mogłyby na przykład uwypuklać niewygodne fakty dynastyczne, takie jak eliminacja rodzeństwa) ze względu na swoją silną pozycję. Po najeździe Timura Chromego istnienie takich dzieł nabrało większego znaczenia ze względu na proces legitymizacji władzy synów Bajezyda I²². Badania prowadzone w ostatnich latach przez Dimitrisa Kastritsisa wykazały, jak istotną rolę odegrał okres wojny domowej (1402–1413) w zmianie podejścia do konieczności spisywania historii. Badacz ten zwraca uwagę, że okres po klęskę pod Ankarą, a więc okres wojny domowej, był najgorszym tego typu zjawiskiem w całej 600-letniej historii Osmanów. Musiał zatem odcisnąć znaczne piętno w świadomości ludzi epoki. Z punktu widzenia badań nad dziejami Państwa Osmańskiego uwzględnienie okresu wojny domowej jako kontekstu jest niezbędne do zrozumienia wydarzeń, które następowały w XV wieku²³.

Mecenat nad wczesnymi dziełami kronikarskimi sprawują w dużej mierze kolejni władcy. Największa ilość redakcji zostaje spisana w pierwszym dziesięcioleciu panowania Bajezyda II (1481–1512)²⁴. Ówczesną erupcją pisarstwa historycznego powszechnie przypisuje się potrzebie propagandowego uwypuklenia czynów tego sułtana w opozycji do Mehmeda II, cieszącego się chwałą zdobywcy Konstantynopola²⁵. Baki Tezcan uwzględnia również inną okoliczność. W związku ze zmianą modelu zarządzania państwem, która dokonała się za czasów Mehmeda II, teksty historiograficzne stały się uzewnętrznieniem pewnej romantyczno-heroicznej wizji innego systemu państwowego, jaki istniał za panowania przodków Zdobywcy. Mehmed II postawił bowiem na koncepcję scentralizowanego imperium, w którym pierwsze i ostatnie słowo należy do sułtańskiego pałacu. Tymczasem wcześniej prym wiodły wielkie rody pogranicznych gazich. Duży

²¹ Ibidem, s. 192–193.

²² C. Kafadar, *Between Two Words. The Construction of the Ottoman State*, Berkley–London 1995, s. 93–95.

²³ D. Kastritsis, op. cit., s. 2, 4.

²⁴ U. Kurtaran w pewnym uproszczeniu wiąże poszczególne stadia tworzenia się osmańskiego pisarstwa historycznego epoki klasycznej z okresem panowania poszczególnych sułtanów. I tak początki osmańskiego pisarstwa historycznego miałyby przypadać na okres panowania Murada II, rozwój na czasy Mehmeda II Zdobywcy, a rozkwit na czasy Bajezyda II. Por. U. Kurtaran, *Klâsik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı*, [w:] 3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu. Bildiri Tam Metin Kitabı, [online] <http://www.historyeducation.org/kitap.pdf> [dostęp: 7.01.2015].

²⁵ H. İnalcık, *The Rise of the Ottoman Historiography*, [w:] *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis, P. M. Holt, London–New York–Toronto 1962, s. 164; C. Kafadar, *Between Two Words...*, op. cit., s. 97.

wpływ na politykę mieli także derwisze, a zatem społeczeństwo nie było aż tak zależne od władcy i decyzji jego dworu²⁶. Jak wykazali w swych pracach między innymi Paul Wittek, Victor Louis Ménage, Halil İnalçık, a ostatnio także Cemal Kafadar, nie należy jednak uważać tych źródeł za mniej wiarygodne dla badań nad dziejami XIV oraz pierwszych dziesięcioleci XV wieku pomimo ich późnego czasu powstania. Są one bowiem kompilacjami i w dużej mierze zawierają teksty wcześniejsze, które nie zachowały się do naszych czasów²⁷. Z tych samych powodów należy ich narrację traktować ze szczególną ostrożnością²⁸.

Wystąpienie Düzme Mustafy opisują teksty źródłowe dwojakiego rodzaju. Pierwszy typ to kalendarze (*taḳvīm*). Były one częścią dzieł astronomicznych (*cedāvil al-taḳvīm*, *cedvel al-ihtiyārāt* lub *aḥkām ve ihtiyārāt*)²⁹. Powstawały najczęściej w środowisku dworskim, najprawdopodobniej już w XIV wieku³⁰. Zawierały podstawowe informacje astronomiczne przydatne w astrologii, a także informacje z innych dziedzin, na przykład z medycyny. Jednocześnie obok informacji natury astronomiczno-astrologicznej odnotowywano w tego rodzaju kalendarzach, w specjalnie przeznaczonych do tego miejscach, wydarzenia, które uznawano za istotne³¹. Astrolog (*mūneccim*) co roku kopiował listę z kalendarza przygotowanego na poprzedni rok, dodając informacje na temat wydarzeń z ostatnich miesięcy. Tak przygotowywane dzieło ofiarowywano każdego roku władcy³².

Kalendarze te są zbliżone do roczników znanych ze świata chrześcijańskiego, różnią się jednak w sposobie podawania chronologii wydarzeń. Osmańskie kalendarze podają liczbę lat dzielącą dane wydarzenie od momentu, w którym jest ono spisywane. Charakterystyczna dla tego rodzaju źródeł jest formuła *-dan berü ... yildür* (دین برو ... بیلدر), tzn. „od [danego wydarzenia] minęło... lat”. Halil İnalçık, prezentując sposób ich wykorzystania przez piętnastowiecznych kronikarzy, pokazuje, jak różnie te same źródła czytali poszczególni kompilatorzy kronik narracyjnych³³. Z kolei Cemal Kafadar zwraca uwagę na różnorodność autorów,

²⁶ B. Tezcan, op. cit., s. 198. Na temat ewolucji systemu władzy w państwie osmańskim zob. R. Murphey, op. cit., ss. 41–53; J. Zdanowski, *Państwo na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Kraków 2014, ss. 157–170.

²⁷ D. Kastiris, op. cit., p. 23.

²⁸ C. Kafadar, *‘Osman Beg and His Uncle: Murder in the Family?*, [w:] *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, eds. C. Heywood, C. Imber, Istanbul 1994, s. 157.

²⁹ H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 155.

³⁰ V. L. Ménage, *A Survey of the Early Ottoman Histories, with Studies of Their Textual Problems and Their Sources*, Ph.D. dissertation, University of London, 1961, s. 19–20. [za:] B. Tezcan, op. cit., s. 192.

³¹ M. Hofelich, *Taḳvīm*, [w:] *Encyclopaedia of Islam. New Edition*, Vol. X, Leiden 2000, s. 145; N. Atsız, *Hicri 858 Yılına Ait Takvim*, “Selçuklu Araştırmaları Dergisi” 1975, 4, s. 223.

³² V. L. Ménage, *The Beginnings of the Ottoman Historiography*, [w:] *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis, P. M. Holt, London–New York–Toronto 1962, s. 170–171.

³³ H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 155–157; U. Kurtaran, op. cit., s. 262.

którymi byli anatolijscy astrologowie (*müneccim*) lub derwisze, niekoniecznie związani z otoczeniem sułtana³⁴.

Do tej pory zostało wydanych siedem takich kalendarzy. Osman Turan, jako pierwszy, wydał w 1954 roku *taḳvīm* z roku 1444, który ma swoją drugą wersję, pochodzącą z 1446 roku³⁵. Następnie Nihal Atsız w 1957 roku ogłosił drukiem *taḳvīm* z roku 856 (1452)³⁶ oraz 858 (1454)³⁷, a w 1961 roku kalendarze z lat 824 (1421), 835 (1431–1432), 843 (1439–1440)³⁸. W 1976 roku Victor Louis Ménage opublikował kalendarz spisany najprawdopodobniej początkiem XVI wieku, być może jeszcze za panowania Bajezyda II (1481–1512), przez kopistę Mahmuda bin ‘Abdullaha z Edirne. Ten ostatni *taḳvīm* odnosi się do panowania Murada II (1421–1451)³⁹. Dla niniejszych rozważań kalendarze te są najważniejszymi źródłami, ponieważ pokazują istotną zmianę w postrzeganiu statusu Düzme Mustafy przez pałac. Coroczne kopiowanie treści starszego kalendarza pozwalało astrologowi, który to robił, dokonywać korekt w tekście dotyczącym poszczególnych wydarzeń⁴⁰. Współcześnie zaś można śledzić zmiany czynione przez kolejnych kopistów.

Drugi typ to źródła narracyjne, do których należą przede wszystkim kroniki. XV-wieczne osmańskie źródła kronikarskie do dziejów państwa i dynastii do 1422 roku⁴¹ (wystąpienie Düzme Mustafy) dzieli się na dwie grupy⁴². Kryterium podziału jest podobieństwo pewnych elementów narracji. Ponieważ

³⁴ C. Kafadar, *Between Two Words...*, op. cit., p. 96. H. İnalçık twierdzi, że autorów kalendarzy można uważać za pierwszych pałacowych historiografów osmańskich – *vak’anüvisler*, chociaż oficjalnie stanowisko *vak’anüvis* zostało utworzone na początku XVIII wieku. Tę samą tezę powtarza A. Özcan, nie czyniąc jednak żadnego odwołania do İnalçıka. Zob. H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 158; A. Özcan, *Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış*, “Fatih Sultan Mehmed İlim Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi” 2013, 1, s. 272; M. M. İlhan, *An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles*, “Tarih Araştırmaları Dergisi” 2008, XXVII/44, s. 29.

³⁵ *İstanbul’un fethinden önce yazılmış tarihî takvimler*, yaym. O. Turan, Ankara 1954. Kalendarze wydane przez Turana z pewnością mają pochodzenie dworskie: V. L. Ménage, *The Beginnings...*, op. cit., s. 170.

³⁶ N. Atsız, *Fatih Sultan Mehmed’e Sunulmuş Tarihî Bir Takvim*, “İstanbul Enstitüsü Dergisi” 1957, 3, s. 17–23.

³⁷ Idem, *Hicri 858 Yılına...*, op. cit., s. 223–283.

³⁸ *Osmanlı tarihine ait takvimler*, hazır. N. Atsız, İstanbul 1961.

³⁹ V. L. Ménage, *The „Annals of Murād II”*, “Bulletin of the School of Oriental and African Studies” 1976, Vol. 39, No. 3, s. 570–573, 584. Wspomniane wyżej edycje *taḳvīmów* cytuje także N. Azmat we wstępie do: Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, hazır. N. Azmat, İstanbul 1992, s. XIV–XV; M. M. İlhan, op. cit., s. 34, przyp. 55.

⁴⁰ Por. V. L. Ménage, *The Beginnings...*, op. cit., s. 171.

⁴¹ Data ta jest także pewną cezurą dla tychże dzieł, ponieważ ich autorzy do tego momentu w narracji korzystali w dużej mierze ze wspólnego źródła: C. Imber, *Canon and Apocrypha...*, op. cit., s. 117.

⁴² B. Tezcan, op. cit., s. 198.

poszczególne fragmenty każdego ze źródeł bardzo często pochodzą z różnych dzieł, jest to podział bardzo ogólny i nie zawsze kategoriyczny. Wprowadza on jednak pewien niezbędny porządek. Do pierwszej grupy, dla której źródłem wspólnym z pewnością jest *Menākibnāme*⁴³ Yahşi Fakıha⁴⁴ oraz być może niezna- ne dzisiaj inne anonimowe źródło, należą kroniki Aşık Paşazade⁴⁵, anonimowa *Tevârîh-i Âl-i Osmân*⁴⁶, kronika Oruç Beja⁴⁷, Kemal Paşazade⁴⁸ i Mevlany Mehmeda Neşriego⁴⁹. Halil İnalçık widzi we wspomnianym anonimowym wspólnym źródle rozszerzoną do 1422 roku wersję *Menākibnāme* Yahşi Fakıha⁵⁰. Z kolei Victor Louis Ménage uważa, że obok *Menākibnāme* Yahşi Fakıha, które doprowadzało relację do wydarzeń związanych z Düzme Mustafą, istniało jeszcze jedno

⁴³ *Menākibnāme* były zbiorami *menākibów* – epickich opowieści o charakterze religijnym i dydaktycznym, swego rodzaju *chanson de geste*, ukazujących pewne wzorcowe postawy, do których należało dążyć. Razem z *gazavātnāme*, poświęconymi czynom gazich dokonywanym w walce z niewiernymi, były one odczytywane publicznie, na bazarach, lub w armii podczas wypraw wojennych. W źródłach osmańskich dostrzega się dwa typy opowieści zwanych *menākib*. Jedne zawierają ludowe opowieści, którym blisko do baśni, jest jednak spora grupa *menākib* dotyczących dziejów Osmanów, traktowanych jako wiarygodne źródła historyczne. O silnym wpływie recytacji na społeczeństwo świadczy wzmianka znajdująca się rejestrach sądowych z Bursy. Mówi ona o tym, że kupcy słuchający tych opowieści na bazarze własnym sumptem ekwipowali żołnierzy. H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 154–155; idem, *How to Read Āshik Pasha-Zāde's History*, [w:] *Studies in Ottoman History...*, op. cit., s. 143; T. Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001, 283–284; B. Tezcan, op. cit., s. 195.

⁴⁴ Więcej na temat tego zaginionego źródła w: V. L. Ménage, *The Menāqib of Yakhshi Fakih*, "Bulletin of the School of Oriental and African Studies" 1963, Vol. 26, No. 1, s. 50–54.

⁴⁵ Aşık Paşazāde, *Osmanoğulların tarihi. Tevârîh-i Âl-i Osmân*, hazir. K. Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2010.

⁴⁶ *Die altosmanischen anonymen chroniken*, ed. F. Giese, Bd. I und II, Leipzig 1925. Na podstawie tego wydania została przygotowana przez N. Azmata edycja turecka: Anonim, op. cit. (paginacja wg wydania Azmata).

⁴⁷ *Oruç Beğ Tarihi. Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım*, hazir. N. Öztürk, İstanbul 2008.

⁴⁸ Kronika Kemal Paşazadego składa się z dziesięciu części (tomów) zwanych defterami. Część z nich została wydana przez Türk Tarih Kurumu (Tureckie Towarzystwo Historyczne), jednak w związku z tym, że poszczególne tomy były przygotowywane do wydania przez różne osoby w różnych okresach, wypada każdy tom potraktować osobno. İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, I. defter, hazir. Ş. Turan, Ankara 1970, 1991; II. defter, hazir. Ş. Turan, Ankara 1983, 1991; IV. defter, hazir. K. Imzawa, Ankara 2000; VII. defter, II. c., Ş. Turan, Ankara 1954, 1957, 1991; VIII. defter, hazir A. Uğur, Ankara 1997; X. defter, hazir. Ş. Severcan, Ankara 1996. Defter III znajduje się w Stambule, w Millet Kütüphânesi, gdzie został skatalogowany przez Ali Emiri Efendiego: İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, III. defter, Tarih, Nr. 30, v. 76a–114a (cyt. za: K. Imzawa, *Bibliyografya*, [w:] İbn Kemal, op. cit., IV. defter, s. 516).

⁴⁹ M. Neşri, *Neşri tarihi*, c. I ve II, hazir. M. A. Köymen, Ankara 1984.

⁵⁰ H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 154.

wspólne źródło dla tej grupy kronikarzy. Zostało ono stworzone w początkowych latach panowania Murada II i miało co najmniej podobny wpływ na kolejne teksty, jak wspomniane *Menâkıbnâme*⁵¹.

Do drugiej grupy źródeł należą dzieła Şükrullaha, Karamaniego Mehmeda, zwanego Nişancı⁵², Mehmeda Koneviego⁵³, tak zwanego Pseudo Ruhiego⁵⁴ i Sarıca Kemala⁵⁵. Mevlana Mehmed Neşri⁵⁶ jest jednocześnie przedstawicielem dwóch grup, ponieważ jego dzieło zawiera elementy obydwu tradycji⁵⁷. Pisarze tej grupy, opowiadając o początkach i pierwszym stuleciu istnienia Państwa Osmańskiego, korzystali z tego samego, nieznanego dzisiaj źródła, które stało się podstawą najstarszego spośród znanych osmańskich źródeł narracyjnych, *Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân* Ahmediego⁵⁸. Oczywiście, wszyscy wymienieni autorzy korzystali jednocześnie z innych, niekoniecznie tych samych, źródeł. Jednak nie dają się one łatwo zidentyfikować. Wykorzystanie różnorodnego materiału przez poszczególnych kronikarzy sprawia, że każde ze wspomnianych źródeł musi być traktowane osobno, pomimo oczywistych cech wspólnych i podobieństw⁵⁹.

Nie sposób nie wspomnieć o źródłach bizantyńskich, które są absolutnie niezbędnym materiałem do badań nad przypadkiem Düzme Mustafy. Ze względu na zakres niniejszej pracy będą one jednak spełniać tylko funkcję pomocniczą. Najważniejszymi autorami opisującymi wydarzenia z lat 1415–1422⁶⁰ są Dukas⁶¹,

⁵¹ V. L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans. The sources and development of the text*, London, 1964, s. XV; idem, *The Menâqib of Yakhshi Fakih*, op. cit., s. 52; idem, *The „Annals of Murâd II”*, op. cit., s. 579.

⁵² Dzieła Şükrullaha, Nişancı Mehmeda Paszy i Bayatlı Mahmuda zostały zebrane i opracowane przez Nihala Atsıza w *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949.

⁵³ Jego dzieło nie zostało do tej pory wydane. İ. Fazlhoğlu, *Konevî Mehmed*, [w:] *İslâm Ansiklipedisi*, c. 26., Ankara 2002, s. 165.

⁵⁴ *Rûhî Târîhi*, hazır. H. E. Cengiz, Y. Yücel, Ankara 1992.

⁵⁵ Kemal, *Selâtîn-nâme (1299–1490)*, hazır. N. Öztürk, Ankara 2001.

⁵⁶ A zatem jest to dzieło, które musiało być bliskie wizji przeszłości kultywowanej w otoczeniu Bajezyda II. Zob. Ch. Woodhead, *Neshri*, [w:] *Encyclopedia of Islam. New Edition*, Vol. VIII, Leiden 1995, p. 7.

⁵⁷ B. Tezcan, op. cit., s. 198.

⁵⁸ Ten fragment większego poematu pt. *İskendernâme* Ahmediego również znajduje się w *Osmanlı Tarihleri I*, hazır. N. Atsız, İstanbul 1949. Zob. także: B. Arı, H. İnalçık, *Osmanlı-Türk tarihçiliği üzerine notlar*, “Uluslararası askeri tarih dergisi” 2007, 87, s. 215.

⁵⁹ H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 154.

⁶⁰ Szerzej na temat bizantyńskiej historiografii traktującej o Turkach Osmańskich pisze: S. Runciman, *Byzantine Historians and the Ottoman Turks*, [w:] *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis, P. M. Holt, London–New York–Toronto 1962, s. 271–276.

⁶¹ Doukas, *Istoria Turco-Bizantina*, ed. V. Grecu, Bucureşti 1958; idem, *Historia Byzantina*, ed. I. Bekker, Bonnae 1834; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, trans. H. J. Magoulias, Detroit 1975.

Laonikos Chalkokondyles⁶² i Jerzy Sphrantzes⁶³. Spośród pomniejszych dzieł należy wymienić teksty Symeona, metropolity Tesaloniki – jego pisma są istotne dla pierwszej próby przejęcia władzy przez Mustafę w 1416 roku⁶⁴, anonimowy *Χρόνικὸν περὶ τῶν Τουρῶν σουλτάνων*⁶⁵ oraz anonimowy *Χρονικὸν τῶν Τόκκων*⁶⁶.

Düyme Mustafa w źródłach

Źródła narracyjne, relacjonując funkcjonowanie dynastii i przekazywanie władzy przed klęską pod Ankarą i okresem wojny domowej, kreują wyidealizowany obraz bez waśni i walk znanych z późniejszych czasów (co nie oznacza, że ich nie było)⁶⁷. Wyjątkiem jest przypadek, który zdarzył się w 1389 roku na Kosowym Polu, kiedy Bajezyd Błyskawica zdobył tron, eliminując swojego brata, księcia Yakuba⁶⁸. Jednak jeśli ktokolwiek zapamiętał, że w 1373 roku dwaj książęta, Andronik i Savci, wspólnie zbuntowali się przeciwko Muradowi I i Manuelowi II, to byli to raczej kronikarze bizantyńscy⁶⁹, a nie osmańscy. Tym ostatnim z kolei nie przeszkadzało poświęcić wiele miejsca opisowi czynów Sulejmana Paszy zamiast panującemu wówczas jego ojcu, Orhanowi⁷⁰. Zatem XIV wiek był dla dziejopisów okresem pokojowego współistnienia członków dynastii. Od czasów wojny domowej z lat 1402–1413 narracja uległa zmianie.

Wystąpienie Düyme Mustafy relacjonują ze szczegółami głównie kronikarze pierwszej grupy, tj. Aşik Paşazade, anonimowa *Tevārîh-i Âl-i Osmân*, Oruç Bej

⁶² L. Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, ed. E. Darko, Budapest 1922; idem, *Historiarum libri decem*, ed. I. Bekker, Bonnae 1843; przekład angielski trzech pierwszych ksiąg: L. Chalkokondyles, *A Translation and Commentary of the „Demonstrations of Historias”*. (*Book I–III*), trans. N. Nicoloudis, ed. E. K. Chrysos, Athens 1996.

⁶³ G. Sphrantzes, *Memorii 1401–1477*, ed. V. Grecu, Bucureşti 1966; idem, *The Fall of the Byzantine Empire. A chronicle by George Sphrantzes 1401–1477*, trans. M. Philippides, Amherst 1980.

⁶⁴ *Politico-historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*, ed. D. Balfour, Wien 1979.

⁶⁵ *Croniko.n peri. tw/n Tou,rkon souлта,non*, ed. G. Th. Zoras, Athenae 1958.

⁶⁶ *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo*, ed. G. Schiro, Roma 1975.

⁶⁷ D. Kastritsis, op. cit., p. 200. Na temat funkcjonowania dynastii zob. C. Imber, *The Ottoman Empire...*, op. cit., s. 87–127; L. P. Peirce, op. cit., s. 15–27.

⁶⁸ Aşik Paşazâde, op. cit., s. 56; *Oruç Beğ...*, op. cit., s. 30; Anonim, op. cit., s. 29; İbn Kemal, op. cit., IV. defter, s. 4–7. Należy wspomnieć także o spornej interpretacji jednego z bejtów dzieła Ahmediego. Niektórzy badacze uważają, że jest on dowodem na bratobójstwo po wstąpieniu na tron Murada I (1362–1389). P. Fodor, op. cit., s. 41–54; C. IMBER, *The Ottoman Empire...*, op. cit., s. 97–98.

⁶⁹ Doukas, op. cit., XII 1; L. Chalkokondyles, op. cit., s. 134–141.

⁷⁰ Enveri poświęca panowaniu Orhana 46 bejtów, z czego znakomita większość przy najmniej pośrednio opowiada o czynach Sulejmana Paszy: *Düstûrnâme-i Enverî. Osmanlı Tarihi Kısmı (1299–1465)*, hazir. N. Öztürk, İstanbul 2003, s. 23–27.

i Mevlana Mehmed Neşri. Nie dysponujemy niestety zaginionym V i częściowo zaginionym VI tomem kroniki Kemal Paşazadego⁷¹, które zawierają dzieje wojny domowej, panowania Mehmeda I i Murada II. Postać Düzme Mustafy pojawia się także u tak zwanego Pseudo-Ruhiego oraz u Sarıca Kemala, którzy są przedstawicielami drugiej grupy źródeł. Wśród nich tylko Pseudo-Ruhi szeroko opisuje interesujące nas wydarzenia, natomiast pozostali autorzy, łącznie z Sarıca Kemalem, praktycznie nie wspominają wystąpienia Düzme Mustafy.

W źródłach, tak w kronikach, jak i kalendarzach, można dostrzec zaskakującą rozbieżność w ocenie samego Mustafy. Jest ona kluczowa dla rozważań nad zmiannami w postrzeganiu tej postaci. Zaczniemy od dzieł kronikarskich, w których Mustafa ukazany jest na cztery sposoby:

- jako oszust,
- jako księżę i/lub oszust (niejednolity typ przedstawienia),
- jako księżę, który znany jest z przydomka „oszust”,
- jako niewątpliwy księżę krwi.

Aşık Paşazade i anonimowy autor dzieła *Tevārîh-i Âl-i Osmân* prezentują to samo podejście: Mustafa jest oszustem. Aşık Paşazade, który był pod Ulubat⁷², nie pozostawia wątpliwości co do samowważczego charakteru wystąpienia: „W Tesalonice był pewien oszust, który mówił «jestem Mustafa, syn chana Bajezyda»”⁷³. To samo zdanie znajdujemy w późniejszym dziele Anonima, dla którego Aşık Paşazade był źródłem⁷⁴. Obydwaj kronikarze pisząc o Mustafie zawsze nazywają go Düzme, Düzme Mustafa lub po prostu Mustafa (samo imię bez dodanego tytułu sugeruje niskie pochodzenie), podkreślając w ten sposób konsekwentnie, że uważają go za oszusta⁷⁵. Jeśli chodzi o Aşık Paşazadego, taka postawa nie dziwi

⁷¹ W paryskiej Bibliothèque Nationale znajduje się część VI tomu kroniki Kemal Paşazadego, dotycząca wydarzeń od pierwszego wstąpienia na tron Mehmeda II do śmierci Murada II, nie została ona jednak do tej pory wydana. K. İmzawa, *Giriş*, [w:] İbn Kemal, op. cit., IV. defter, s. IX, n. 1; H. İnalçık, *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar I*, Ankara 1954, s. 22, n. 10.

⁷² To, że Aşık Paşazade znajdował się w obozie Murada II pod Ulubat, jest niemalże pewne. W 83. rozdziale swojej kroniki pisze bowiem, że wracający z Tokatu Mihaloğlu Mehmed Bej zabrał go ze sobą i wyruszyli razem: „Ol vakt fakîri aldı bile gitdi” (Aşık Paşazâde, op. cit., 83). W literaturze panuje zgoda co do obecności kronikarza pod Ulubat. Zob. S. Eyice, *Çorum'un Mecidüzü'nde Aşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi*, “Türkiyat Mecmuası” 1969, XV, s. 212; C. Kafadar, *Between Two Words...*, op. cit., s. 101–102; H. İnalçık, *How to Read...*, op. cit., s. 140. Informacji na ten temat brakuje w biogramach Aşık Paşazadego pióra F. Taeschnera oraz A. Özcana – zob. F. Taeschner, *Ashuk-Pasha-Zâde*, [w:] *Encyclopaedia of Islam*, Vol. I, Leiden 1986, s. 699; A. Özcan, *Aşıkpaşazâde*, [w:] *İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, s. 7.

⁷³ Aşık Paşazâde, op. cit., 82.

⁷⁴ Anonimowa kronika została spisana za panowania Bajezyda II, w latach osiemnastu lat XV wieku. Zob. *Die altosmanischen...*, op. cit., s. 60; N. Azmat, *Önsöz*, [w:] Anonim, op. cit., s. XIII–XIV, XXX–XXXII; H. İnalçık, *How to Read...*, op. cit., s. 142.

⁷⁵ Zob. Aşık Paşazâde, op. cit., 84–87. Przytoczone rozdziały opowieści kronikarza

w kontekście jego silnych powiązań z dworem Mehmeda I i Murada II. Pod Ulubat kronikarz znajdował się w obozie młodego władcy. Był protegowanym Mihaloğlu Mehmeda Beja⁷⁶ – jednej z najważniejszych postaci dla propagandy środowiska Murada II, forsującej tezę o oszustwie Mustafy. Można zatem powiedzieć, że Aşik Paşazade pisał zgodnie z linią swoich mentorów. Dlatego też za dyskusyjną należy uznać tezę Cemala Kafadara, która głosi, że Aşik Paşazade nie był kronikarzem dworskim⁷⁷. Mimo że był derwiszem mocno związanym z tym środowiskiem, to niewątpliwie w wir wydarzeń omawianego okresu był wciągany przez otoczenie najpierw Mehmeda I, a następnie Murada II, co musiało odcisnąć swoje piętno na jego narracji⁷⁸.

Drugi sposób ukazania Mustafy prezentują Oruç Bej i Pseudo-Ruhi. Autorzy ci jakby nie byli zdecydowani, czy Mustafa był księciem, czy oszustem. Dlatego też starają się przedstawić obydwa punkty widzenia. Weźmy za przykład tekst Oruça. Narrację zaczyna on podobnie jak Aşik Paşazade i anonimowa kronika: „Kiedy sułtan Murad przebywał w Bursie, w Tesalonice pojawił się Düzme Mustafa. Przybywszy do Ece Ovası, rozbił tam obóz. Mówiąc «jestem synem chana Błyskawicy», przybył do Vardar Yeñicesi⁷⁹. I w zasadzie do tego momentu relacje czterech przywołanych źródeł nie odbiegają od siebie. Jednak kilka zdań później Oruç Bej nadaje Mustafie tytuł *celebi*⁸⁰. Poza tym jednym miejscem nigdzie nie został on przez niego tak nazwany. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy jest to *lapsus linguae* popełniony przez pisarza, czy może jakiś wyraz przekonania, że Mustafa był rzeczywiście tym, za kogo się podawał. Pewne jest jednak, że tytuł ten zrównywałby Düzme Mustafę z Küçük Mustafą (dosł. Mały Mustafa), bratem Murada II, którego otoczenie również postanowiło włączyć się do walki o tron niedługo po lub nawet jeszcze w trakcie wystąpienia starszego

zawierają wiersze, w których autor jeszcze dobitniej podkreśla fakt, że Mustafa jest kłamcą, któremu kat utarł nosa (Mustafa został powieszony i według tego fragmentu dopiero po kilku dniach jego ciało pochował pewien derwisz). Z drugiej zaś strony autor w rozdziale 85. gloryfikuje sułtana Murada i wznosi do Boga modły za jego pomyślność.

⁷⁶ W późniejszym okresie Aşik Paşazade i jego rodzina wielokrotnie doświadczali wyrządów wdzięczności ze strony kolejnych władców. Więcej na ten temat: H. İnalçık, *How to Read...*, op. cit., s. 139–143.

⁷⁷ Kafadar uważa, że Aşik Paşazade w swoim myśleniu był bliższy środowisku derwiszy z okolic Amasyi, wśród których wyrósł, niż środowisku dworskiemu. Publikacja jego dzieła po 1484 roku, związana z poleceniem sułtana Bajezyda II dotyczącym uwiecznienia dzieł jego przodków, wymusiła na autorze wprowadzenie niezbędnych zmian w obawie o swoje bezpieczeństwo. Zob. C. Kafadar, *Between Two Words...*, op. cit., s. 100–101. Inną sprawą jest to, jak Aşik Paşazade postrzegał czasy Mehmeda I i Murada II, a jak oceniał poczynania środowiska dworskiego za panowania Mehmeda II. Por. H. İnalçık, *How to Read...*, op. cit., s. 144–146.

⁷⁸ Ibidem, s. 140–141.

⁷⁹ *Oruç Beğ...*, op. cit., s. 54.

⁸⁰ Ibidem.

Mustafy⁸¹. Co do tego, że mały Mustafa był osmańskim księciem, wątpliwości nie ma. Jeśli chodzi o autora zwanego Pseudo-Ruhim, nadaje on Mustafie przydomek *ca'li*, który również ma znaczenie „fałszywy”. Niemniej jednak wraz z biegiem opowiadania Mustafa coraz częściej występuje bez tego przydomka, ale z tytułem *celebi*. Zresztą w tekście jest mowa o zamiarze Mihaloğlu Mehmeda Beja, by przekonać rumelijskich bejów do tego, że „Ca'li Mustafā düzmedür” – dosł. „Fałszywy Mustafa jest fałszywy”⁸². Jest to dowód na to, że w drugiej połowie XV wieku przydomek „fałszywy” na dobre przyłgnął do Mustafy i jego użycie nie musiało oznaczać, iż uważa się go za oszusta, a nie księcia. Wspomnieć trzeba, że obydwa źródła są późne – dzieło Pseudo-Ruhiego pochodzi z około 1490 roku⁸³, zaś najstarsza redakcja kroniki Oruç Beja z lat 1495–1496⁸⁴. Być może ta niejednolitość oceny postaci Mustafy wynika z korzystania z różnych źródeł – sam Oruç Bej, w przeciwieństwie do Aşık Paşazadego, nie mógł być świadkiem wydarzeń z lat 1421–1422, ponieważ urodził się najprawdopodobniej w drugiej ćwierci XV wieku. Opis z jego kroniki sprawia wrażenie negatywnego ustosunkowania do Mustafy, podczas gdy Pseudo-Ruhi wydaje się nie pozostawiać wątpliwości co do książęcej godności naszego bohatera – niezależnie od tego obydwie kroniki prezentują ten sam niejednolity typ jego przedstawienia.

Podobne elementy opowieści o Mustafie znajdujemy u Mevlany Mehmeda Neşriego⁸⁵, jednak pewne szczegóły sprawiają, że w jego narracji mamy do czynienia z kolejnym typem przedstawienia. Neşri pisze: „Opowiadają tak: W czasie, gdy sułtan Murad zasiadł na tronie w Bursie, w Tesalonice pojawił się syn chana Błyskawicy, Mustafa, który spadłszy z konia podczas bitwy z Timurem, zaginął; znany jest jako Fałszywy [*Düzme*] Mustafa”⁸⁶. Tak kategoryczne stwierdzenie nie pozostawia wątpliwości co do stosunku autora dzieła do opisywanej postaci. Dla Neşriego Mustafa jest księciem krwi. A jednak zawsze nazywa go „*Düzme*”. Jest to kolejny dowód na utrwalenie się pewnej tradycji dotyczącej Mustafy, o której była mowa wyżej.

Podobnie do postaci Mustafy odnosi się autor *Düstûrnâme-i Enverî*, które chociaż pod względem formy przypomina *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân* Ahmediego⁸⁷, to jednak pod względem treści zbliżone jest do tradycji reprezentowanej przez Aşık Paşazadego, anonimową *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Oruç Beja, Kemal Paşazadego i w części także Neşriego. Dzieło to musiało powstać przed 1465 rokiem, kiedy to zmarł Enveri, o którym wiedza jest znikoma. Z pewnością należał on do warstwy

⁸¹ İ. H. Uzunçarşılı, op. cit., s. 390–393.

⁸² *Rûhî Târîhi*, op. cit., s. 435–437.

⁸³ H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 158.

⁸⁴ V. L. Ménage, *On the Recensions of Uruj's „History of the Ottomans”*, “Bulletin of the School of Oriental and African Studies” 1967, Vol. 30, No. 2, s. 322.

⁸⁵ H. İnalçık, *The Rise...*, op. cit., s. 151; V. L. Ménage, *The Menâqib...*, op. cit., s. 52.

⁸⁶ M. Neşri, op. cit., s. 75.

⁸⁷ N. Öztürk, *Giriş*, [w:] *Düstûrnâme-i Enverî...*, op. cit., s. XXII–XXIII.

mużułmańskich uczonych – *ulemā*. Można się domyślać, że nie był zbyt blisko związany z dworem sułtańskim⁸⁸. Enveri zdradza swój stosunek do pojawienia się Mustafy w 1421 roku w bejcie o jego wzięciu do niewoli przez Timura: „Czagataj wziął Mustafę w jasyr / Wiele lat później powrócił ten emir”⁸⁹. Potem, w jednym z kolejnych bejtów, dotyczących już wstąpienia Murada II na tron, dodaje, że „pomimo iż Mustafa wystąpił przeciw niemu / W Ulubat pokonany, [wszystko] stanęło do góry nogami”⁹⁰. Jasne jest, że Enveri utożsamia Mustafę zwanego *Düzme* z księciem Mustafą wziętym do niewoli przez Timura w 1402 roku. Dla niego wydarzenia z lat 1421–1422 (których mógł być świadkiem) były zatem walką o władzę w ramach dynastii osmańskiej.

I wreszcie czwarty typ przedstawienia postaci Mustafy prezentuje Sarica Kemal w swoim dziele zatytułowanym *Selâtinâme*. Podobnie jak Enveri, jednoznacznie umieszcza Mustafę pośród członków dynastii. W jednym z bejtów znaleźć można następujące stwierdzenie, które pada w kontekście spotkania dwóch armii po przeciwległych stronach mostu na rzece nieopodal Ulubat, na trakcie do Bursy: „Przybywszy [tam], spotkali się ci dwaj bracia [...]”⁹¹. Charakterystyczna dla tego typu jest zmiana pozycji Mustafy w hierarchii rodziny – jest bratem, a nie wujem Murada. W kolejnym bejcie czytamy: „Przed Ulubat ci dwaj chanowie / Toczą razem wielką walkę”⁹². Sformułowanie „ci dwaj chanowie” (*ol iki han*) jeszcze bardziej podkreśla, że Mustafa nie był oszustem.

Jak zostało już powiedziane, obok źródeł typu kronikarskiego dla wydarzeń związanych z wystąpieniem *Düzme* Mustafy istotne są kalendarze (*takvîm*), będące częścią dzieł astronomicznych. Są one w kontekście rozważań nad przekazami dotyczącymi księcia Mustafy najważniejsze, a ich narracja wpisuje się w nakreśloną wyżej typologię. Co więcej, mają one jeszcze jedną istotną cechę: możemy dokładnie określić czas ich powstania i na te daty należy zwrócić szczególną uwagę.

Jedne z najstarszych kalendarzy, pochodzące z 835 i 843 roku hidżry, tj. odpowiednio z lat 1431–1432 i 1439–1440, lakonicznie, ale w sposób niepozostawiający wątpliwości podają pod 825 rokiem hidżry, obok informacji o zmianie emira Karamanu, wiadomość o tym, że fałszywy Mustafa (użyte jest słowo *ca'îlî*) został pokonany pod Ulubat i cała Rumelia została podbita przez Murada, który władał nią już dziesięć lat (w momencie powstawania tego źródła)⁹³. Kalendarze te niewątpliwie są ze sobą powiązane, a sposób przedstawienia Mustafy wskazuje na związek z tradycją przekazywaną przez Aşık Paşazadego i autora anonimowej kroniki.

⁸⁸ F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 410; N. Öztürk, op. cit., s. XXXIII.

⁸⁹ *Düstûrnâme-i Enverî...*, op. cit., s. 43, bejt 446.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Kemal, op. cit., s. 136.

⁹² Ibidem.

⁹³ *Osmanlı tarihine ait...*, op. cit., s. 33, 46.

Takvīm z 848 roku hidżry, tj. 1444 roku ery chrześcijańskiej, wraz kalendarzem z 850 roku hidżry, tj. 1446 roku, jest nieco bardziej obfity w szczegóły. W zasadzie główne elementy pozostają te same. Autorzy najpierw podają, że od wstąpienia chana Murada na tron, zgładzenia Bajezyda Paszy przez Mustafę Beja i następnie jego wstąpienia na tron minęło dwadzieścia pięć lat. Dalej dowiadujemy się, że od wstąpienia chana Murada na tron w Bursie, nadejścia Mustafy Beja z wojskami rumelijskimi, jego ucieczki, następnie przybycia Murada Chana do Rumelii, zgładzenia Mustafy Beja i podążenia Murada pod Konstantynopol minęły dwadzieścia cztery lata⁹⁴. Przede wszystkim Mustafa ani razu nie jest nazwany oszustem, co zapowiada istotną zmianę jakościową w narracji tego kalendarza. Autorzy tytułują go bejem, tj. panem. Przyglądając się temu, jak autor *takvīmu* z 1444 roku tytułuje kolejnych członków dynastii osmańskiej, można zauważyć następujący porządek: spośród władców spoza okresu wojny domowej (1402–1413) bejami są Osman, Orhan i Bajezyd Błyskawica. Tytuł chana, który jest nadrzędny i bardziej prestiżowy niż bej, otrzymali Murad I, Mehmed I i Murad II. W okresie wojny domowej (*fetret devri*) Sulejman jest tytułowany emirem⁹⁵, Musa ma tytuł beja, zaś Mehmed, jak to już zostało powiedziane, nosi tytuł chana, podobnie zresztą jak Timur Chromy⁹⁶. Zatem Mustafa jest z punktu widzenia tytulatury zrównany z Osmanem, Orhanem, Bajezydem I oraz Musą, który chociaż nie sprawował rządów nad całością władztwa Osmanów, to niewątpliwie był członkiem dynastii. Te dwa dzieła, powstałe w późnym okresie panowania Murada II, dają do zrozumienia, że Mustafa był członkiem dynastii, który próbował dochodzić swoich praw, jednak został pokonany przez sułtana Murada, dzięki czemu to ten ostatni, a nie jego wuj Mustafa, sięgnął po tron osmański. Wpisują się więc w tradycję przekazywaną przez Neşriego i Enveriego.

Co do pochodzenia Mustafy, żadnych wątpliwości nie pozostawiają kalendarze z początkowych lat samodzielnego panowania Mehmeda II. Zarówno *takvīm* z 856 (1452) roku, jak i z 858 (1454) roku określają go wprost: „Yıldırım Han oğlu Mustafa Beğ” – Mustafa Bej syn chana Błyskawicy. W kolejnych zdaniach nazywają go jednak zawsze Düzme Mustafą, podobnie jak czyni to Neşri, o czym była mowa wyżej⁹⁷. Być może należy to zrzucić na karb jednorazowo dokonanej korekty (podobna sytuacja mogła nastąpić w przypadku Neşriego) przez autora, który zaznaczywszy, że Mustafa był synem sułtana Bajezyda I, nie zmienił dalszej treści, lecz skopiował ją wiernie z wcześniejszego kalendarza. Ponadto *takvīm* z 856 roku ma prawdopodobnie błędną chronologię, albowiem po informacji o śmierci Mustafy w 824 roku hidżry znajdujemy kolejną, pod 830 rokiem

⁹⁴ *İstanbul'un fethinden...*, op. cit., s. 22–23.

⁹⁵ Por. D. Kastritsis, op. cit., s. 199.

⁹⁶ *İstanbul'un fethinden...*, op. cit., s. 16–20.

⁹⁷ N. Atsız, *Fatih Sultan Mehmed'e...*, op. cit., s. 20–21; idem, *Hicri 858 Yılına...*, op. cit., s. 262.

hidżry (1426–1427), że Düzme Mustafa, przybywszy z Kafy, znalazł się w rękach sułtana Murada. Jest to jedyne miejsce w źródłach, które podaje taką informację⁹⁸. Nihal Atsız, wydawca tego kalendarza, uznał, że być może chodzi o sytuację, w której obok rzeczywistego księcia krwi pojawił się także inny człowiek, który podawał się za księcia Mustafę⁹⁹. Brak jednak innych informacji na ten temat.

Podobny charakter narracji wykazuje *taḳvīm* z początku XVI wieku, opisujący wydarzenia za panowania Murada II. Ma on jednak pewną cechę zbliżającą go do typu przedstawienia postaci Mustafy zawartego w *Selātinnāme*. Choć autor rozróżnia Düzme Mustafę od Küçük Mustafy, to uważa ich obydwu za braci Murada II¹⁰⁰. Jest to pomyłka identyczna z tą, którą popełnia Sarica Kemal w *Selātinnāme*¹⁰¹. Pod rokiem 825 hidżry znajduje się następujący zapis: „Tego roku sułtan Murad prowadził walkę z braćmi. Jego brat, którego zwał Düzme Mustafa, został zgładzony [...]”¹⁰². Autor myli wprawdzie stopień pokrewieństwa, ale potwierdza, że Mustafa był członkiem rodu Osmana.

Należy wspomnieć jeszcze o bizantyńskim kronikarzu Dukasie. Powody są dwa. Przede wszystkim, przy okazji opisu zwyczajów panujących wśród Turków, wzmiankuje on, że nie jest dla nich istotne pochodzenie człowieka poza rodem władcy. Pochodzenie władcy jest dokładnie badane, ponieważ posłuszeństwo związane jest z krwią płynącą w żyłach następców Osmana. Zresztą, jak wspomina Dukas, jeśli tylko pretendent pochodził z rodu Osmana, to Turcy z wielką łatwością byli w stanie ofiarować mu swoją lojalność wbrew innemu członkowi rodu¹⁰³. W tym kontekście trzeba pamiętać, że za Mustafą podążyła cała Rumelia, na czele z rodami bejów pogranicza (*uc begleri*) Evrenosa i Turahana¹⁰⁴. Bejowie pogranicza byli najbardziej znaczącymi osobistościami w Państwie Osmańskim w drugiej połowie XIV i do połowy XV wieku, wywierającymi ogromny wpływ na politykę wewnętrzną i zewnętrzną¹⁰⁵. Musieli się zatem oprzeć na książęcym pochodzeniu pretendenta – aby postrzegano go jako władcę, musiał być potomkiem Osmana, kimś różnym od innych, należącym do wąskiej kategorii ludzi,

⁹⁸ Idem, *Fatih Sultan Mehmed'e...*, op. cit., s. 21.

⁹⁹ Ibidem, s. 18

¹⁰⁰ V. L. Ménage, *The „Annals of Murād II”*, op. cit., s. 573.

¹⁰¹ Kemal, op. cit., s. 135–136.

¹⁰² V. L. Ménage, *The „Annals of Murād II”*, op. cit., s. 573.

¹⁰³ Doukas, op. cit., XXIII, 9. Dobre zorientowanie Dukasa w stosunkach społeczno-politycznych panujących wśród anatolijskich Turków wynika zapewne z faktu, iż najprawdopodobniej urodził się i wychował na terenach przez nich zajętych w okolicy Izmiru (Smyrny). Zob. S. Runciman, op. cit., s. 274.

¹⁰⁴ Doukas, op. cit., XXIII, 7. Ród Evrenosa cieszył się w tamtym okresie największym uznaniem w Rumelii. Mustafa, pozyskawszy jego członków, miał otwartą drogę do Edirne. E. Zachariadou, *The Ottoman World*, [w:] *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII: c. 1415–c. 1500, ed. Ch. Allmand, Cambridge 2008, p. 813. Zob. także: Aşık Paşazāde, op. cit., 84; *Oruç Beğ...*, op. cit., s. 54; Anonim, op. cit., s. 60; M. Neşri, op. cit., s. 73.

¹⁰⁵ *Dzieje gospodarcze...*, op. cit., s. 11.

którzy mogli zasiąść na tronie osmańskim. Drugim powodem, dla którego należy wspomnieć o Dukasie, jest jego zdecydowana deklaracja, że Mustafa był synem Bajezyda, chociaż większa część społeczności tureckiej uważała go za oszusta¹⁰⁶.

Kończąc powyższe rozważania, należy zauważyć, że każdy badacz zajmujący się początkami panowania Murada II musi się zmierzyć z pytaniem, kim był Düzme Mustafa. Zdania na ten temat bywały podzielone, jednak wśród współczesnych osmanistów, zwłaszcza tureckich, panuje przekonanie, że Mustafa, który według kronikarzy osmańskich pojawił się w 1421 roku w Tesalonice¹⁰⁷, był pojmanym przez Timura w bitwie pod Ankarą w 1402 roku synem Bajezyda I¹⁰⁸.

Wnioski

Przedstawione wyżej zestawienie informacji źródłowych o tradycji związanej z księciem Mustafą zwanym Düzme prowadzi do kilku istotnych konstatacji.

- To, co jest w dużej mierze uznawane dzisiaj za pewnik, tj. książęce pochodzenie Mustafy, w XV wieku było najpierw negowane. Pochodzenie Mustafy przebijało się do świadomości społecznej w miarę odzyskiwania przez Osmanów statusu regionalnego mocarstwa. Jednak przez większą część panowania Murada II najprawdopodobniej nie można było mówić o tym, że Mustafa był księciem.
- Z zestawienia dzieł kronikarskich i kalendarzy powstałych w XV wieku lub u samych początków XVI wieku wynika, że początkowo dominuje jeden, tendencyjny typ narracji historycznej, który jest nastawiony na ukazanie Mustafy jako oszusta. Ustawiając źródła annalistyczne mówiące o jego wystąpieniu w porządku chronologicznym, daje się zauważyć pewną zależność. Najstarsze kalendarze, z lat 1431–1432, 1439–1440, traktują Mustafę jako oszusta

¹⁰⁶ Doukas, op. cit., XXVII, 7.

¹⁰⁷ Osobną sprawą jest to, że Mustafa nie mógł wybrać na miejsce wystąpienia Tesaloniki, która była wówczas bizantyńska. Używając tego miasta, najprawdopodobniej starano się podkreślić rolę Bizancjum w owym splocie wydarzeń. W tej kwestii należy przyjąć wersję kronikarzy bizantyńskich, twierdzących, że działania Mustafy rozpoczęły się pod Gallipoli. Tak przyjmują też İ. H. Uzunçarşılı i F. K. Mollaoğlu: por. İ. H. Uzunçarşılı, op. cit., s. 368–369, przyp. 3; F. K. Mollaoğlu, *Chalkokondyles'in Anlatımına Göre Sultan II. Murad'ın Tahta Çıkışı*, "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi" 2010, XXIX/47, s. 222–223, przyp. 13, 14.

¹⁰⁸ A. Bombaci, S. Shaw, op. cit., s. 301–302; C. J. Heywood, op. cit., s. 710; C. Imber, *The Ottoman Empire...*, op. cit., s. 99; H. İnalcık, *Imperium Osmańskie. Epoka klasyczna 1300–1600*, tłum. J. Hunia, Kraków 2006, s. 29; İ. H. Uzunçarşılı, op. cit., s. 368; F. K. Mollaoğlu, "Düzmece" olarak anılan Mustafa Çelebi Ve Bizans (1415–1416/17), "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi" 2009, XLIX/2, s. 177; M. Kunt, H. G. Yurdayın, A. Ödekan, *Türkiye Tarihi 2. Osmanlı Devleti 1300–1600*, İstanbul 1995, s. 67; E. Zachariadou, *Ottoman Diplomacy and the Danube Frontier (1420–1424)*, "Harvard Ukrainian Studies" 1983, 7, s. 681.

i samozwańca. Dzieła kronikarskie, w których dostrzega się największy wpływ źródeł chronologicznie najbliższych wystąpieniu Mustafy, również uważają go za oszusta. Mam na myśli autora anonimowej *Tevārīh-i Āl-i Osmān* i Aşık Paşazadego, którzy najpewniej zostali wierni tradycji starszej, reprezentowanej prawdopodobnie przez *Menāḳibnāme* Yahşi Fakih'a lub owo nieznanne, tak zwane inne źródło. Ponieważ źródło to – nośnik owej tradycji – musiało zostać zredagowane nie później niż za panowania Murada II, można przypuszczać, że była to tradycja powstała i propagowana w czasach Mehmeda I i Murada II.

- Kalendarze pełnią najistotniejszą funkcję wśród źródeł podpierających tezę o reglamentowanej pamięci o księciu Mustafie za panowania Murada II. Sposób ich przygotowywania pozwala bowiem śledzić pewne zmiany w postrzeganiu wydarzeń historycznych przez najbliższe otoczenie władcy. Wspominaliśmy, że najstarsze kalendarze traktują Mustafę jako samozwańca i oszusta. Nieco młodsze, te z lat 1444 i 1446, chociaż nie podają wprost, czyim synem był Mustafa, to jednak nadają mu tytuł beja, podobnie jak tak zwany Rocznik Murada II z początku XVI wieku. Natomiast kalendarze z początków panowania następcy Murada II, Mehmeda II, w pełni respektują roszczenia Mustafy co do członkostwa w rodzie Osmana, tak jak Enveri w swoim *Düstürnāme*, Neşri w *Cihānnümā*, Pseudo-Ruhi i Sarıca Kemal w *Selātinnāme* uznają Mustafę za księcia krwi. Znamienne jest to, że na uwypuklenie informacji o wysokim urodzeniu Mustafy pozwalają sobie autorzy kalendarzy z pierwszego okresu panowania Mehmeda II (1444–1446), a więc po abdykacji Murada II. Zważając na sposób przygotowywania tego typu spisów chronologicznych, wystarczało tylko dokonać drobnych zmian w treści przekazywanego przez poprzedni kalendarz wydarzenia, niejako „poprawić” tekst w danym miejscu. Można zatem przypuszczać, że Murad II musiał, a być może chciał, utrzymywać wersję o oszustwie, aby jako władca uwiarygodnić swoje poczyny, a także nie stracić prestiżu, ponieważ to na bazie propagandy oszustwa wygrał z Mustafą rywalizację o lojalność europejskiej części swojego państwa. Dlatego najwcześniejsze wzmianki o Mustafie jako księciu, a nie tylko samozwańcu, pojawiają się w momencie, gdy Murad postanawia opuścić kręgi władzy, tj. około 1444 roku. Skoro po śmierci Murada II w 1451 roku można było już zupełnie otwarcie powiedzieć coś więcej na temat Mustafy, to znaczy, że abdykacja sułtana wyznacza początek zmian w pisaniu na jego temat, zaś śmierć sułtana jest cezurą, która kończy okres zмовy milczenia w kwestii jego książęcego pochodzenia.

- Po 1451 roku utrzymała się tak silna tradycja, że przydomek „fałszywy” (*Düzme*) przyłgnął na stałe do syna Bajezyda Błyskawicy. Nawet przekonany o prawdziwości roszczeń Mustafy Neşri wyróżnia go przy pomocy tego przydomka spośród członków dynastii osmańskiej.

- Nie ulega wątpliwości, że poprzez zabiegi propagandowe ze strony dworu sułtańskiego ukształtowano w osmańskiej świadomości historycznej wyobrażenie

o postaci Mustafy, który był samozwańcem i oszustem (mimo że w rzeczywistości był księciem). Przekaz ten docierał do szerokiej grupy odbiorców dzięki publicznym recytacjom opowieści spisanych w *menākībnāme*¹⁰⁹. Biorąc pod uwagę świadectwo Dukasa o większości uznającej Mustafę za oszusta¹¹⁰, należy uznać propagandę środowiska dworskiego za skuteczną. Korzystne z punktu widzenia państwa było to, że wydzwięk opowieści musiał jakoś łączyć ludzi wokół Murada II, ponieważ według nich to on był potomkiem Osmana, a nie Mustafa. W ten sposób propaganda dworska odbierała Mustafie jego najsilniejszą broń – sułtańskie pochodzenie, które jako jedyne dawało mu prawo do sprawowania władzy wśród Turków Osmańskich.

PRINCE OF BLOOD OR AN IMPOSTOR?

SHAPING THE HISTORICAL CONSCIOUSNESS OF THE OTTOMAN SOCIETY
IN THE PROPAGANDA CONCERNING DÜZME MUSTAFA
IN 15TH-CENTURY OTTOMAN HISTORIOGRAPHY

ABSTRACT

Prince Mustafa, the eldest son of the fourth Ottoman ruler, Bayezid “the Thunderbolt”, was captured by Timur the Lame during the battle of Ankara in 1402. After thirteen years he came back and tried to gain the Ottoman throne with the support of the Byzantine Emperor, Prince of Wallachia and Venetians. As a consequence of unsuccessful attempt he was kept by the Byzantines till 1421. After the death of Mehmed I the Byzantines used him against the new Ottoman ruler, Murad II. However, Mustafa was defeated by the young ruler and killed as an impostor.

The tradition of considering Mustafa as an impostor is well known thanks to Ottoman sources. If we put Ottoman narrative sources in chronological order, they show us 4 different kinds of approach to the narration about Mustafa. The first one is based on statement that Mustafa is an impostor and have nothing to do with blood of Osman. The second one contains doubt if Mustafa is the prince or an impostor. The third approach is to think about Mustafa as the prince but still call him “false”. And the last one is to treat Mustafa as a member of dynasty without any doubt. The first approach is strongly represented in sources which come from times of Murad II and in other texts which are based on the mentioned sources. The last approach is visible in sources written after second ascension to the throne of Mehmed the Conqueror (1451). This allows us to say that during the reign of Murad II calling Mustafa “the prince” was strictly forbidden. The political climate in the last years of Murad’s reign became more friendly for those who remembered Mustafa as the prince. After death of Murad II the writers could call him prince in their works without any fear of consequences.

¹⁰⁹ Zob. przypis 43.

¹¹⁰ Zob. wyżej; Doukas, op. cit., XXVII, 7.

KEYWORDS

Düzme Mustafa, Murad II, Ottoman historiography, Ottoman sources

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

1. Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, hazır. N. Azmat, İstanbul 1992.
2. Atsız N., *Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihî Bir Takvim*, "İstanbul Enstitüsü Dergisi" 1957, 3, s. 17–23.
3. Atsız N., *Hicri 858 Yılına Ait Takvim*, "Selçuklu Araştırmaları Dergisi" 1975, 4, s. 223–283.
4. Atsız N., *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949.
5. Âşık Paşazâde, *Osmanoğulların tarihi. Tevârîh-i Âl-i Osmân*, hazır. K. Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2010.
6. Chalkokondyles L., *A Translation and Commentary of the „Demonstrations of Histories” (Book I–III)*, trans. N. Nicoloudis, ed. E. K. Chrysos, Athens 1996.
7. Chalkokondyles L., *Historiarum Demonstrationes*, ed. E. Darko, Budapest 1922.
8. Chalkokondyles L., *Historiarum libri decem*, ed. I. Bekker, Bonnae 1843.
9. *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo*, ed. G. Schiro, Roma 1975.
10. *Die altosmanischen anonymen chroniken*, ed. F. Giese, Leipzig 1925.
11. *Düstûrnâme-i Enverî. Osmanlı Tarihi Kısmı (1299–1465)*, hazır. N. Öztürk, İstanbul 2003.
12. Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, trans. H. J. Magoulias, Detroit 1975.
13. Doukas, *Historia Byzantina*, ed. I. Bekker, Bonnae 1834.
14. Doukas, *Istoria Turco-Bizantina*, ed. V. Grecu, Bucureşti 1958.
15. İbn Kemal (Kemalpaşazâde), *Tevârîh-i Âl-i Osman*, IV. defter, hazır. K. Imzawa, Ankara 2000.
16. *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihî takvimler*, yayın. O. Turan, Ankara 1954.
17. Kemal, *Selâtin-nâme (1299–1490)*, hazır. N. Öztürk, Ankara 2001.
18. Neşri M., *Neşri tarihi*, c. I ve II, hazır. M. A. Köymen, Ankara 1984.
19. *Oruç Beğ Tarihi. Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım*, hazır. N. Öztürk, İstanbul 2008.
20. *Osmanlı tarihine ait takvimler*, hazır. N. Atsız, İstanbul 1961.
21. *Politico-historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*, ed. D. Balfour, Wien 1979.
22. *Rûhî Târîhi*, hazır. H. E. Cengiz, Y. Yücel, Ankara 1992.
23. Sphrantzes G., *Memorii 1401–1477*, ed. V. Grecu, Bucureşti 1966.
24. Sphrantzes G., *The Fall of the Byzantine Empire. A chronicle by George Sphrantzes 1401–1477*, trans. M. Philippides, Amherst 1980.
25. Croniko.n peri. tw/n Tou,rkon soultan,on, ed. G. Th. Zoras, Athenae 1958.

OPRACOWANIA

1. Alexandrescu-Dersca M.-M., *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucarest 1942.
2. Arı B., İnalçık H., *Osmanlı-Türk tarihçiliği üzerine notlar*, "Uluslararası askeri tarih dergisi" 2007, 87, s. 213–247.
3. Babinger F., *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke*, Leipzig 1927.
4. Baboula E., Milwright M., *Bayezid's Cage: A Re-Examination of a Venerable Academic Controversy*, „Journal of the Royal Asiatic Society" 2011, Vol. 21, 3, p. 239–260.

5. Barker J. W., *Manuel Paleologus (1391–1425). A study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick 1969.
6. Bombaci A., Shaw S., *L'Impero ottomano*, trad. A. Comba, Torino 1981.
7. *Dzieje gospodarcze i społeczne imperium osmańskiego*, red. H. İnalçık i D. Quataert, tłum. J. Hunia, Kraków 2008.
8. *Encyclopaedia of Islam. New Edition*, Vol. I, Leiden 1986.
9. *Encyclopaedia of Islam. New Edition*, Vol. VII, Leiden–New York 1993.
10. *Encyclopaedia of Islam. New Edition*, Vol. VIII, Leiden 1995.
11. *Encyclopaedia of Islam. New Edition*, Vol. X, Leiden 2000.
12. Eyice S., *Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi*, "Türkiyat Mecmuası" 1969, XV, s. 211–244.
13. Fodor P., *Ahmedî's Dâsîtan as a Source of Early Ottoman History*, "Acta Orientalia" 1984, XXXVIII, Vol. 1–2, s. 41–54.
14. İlhan M. M., *An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles*, "Tarih Araştırmaları Dergisi" 2008, XXVII/44, s. 21–40.
15. Imber C., *Canon and Apocrypha in Early Ottoman History*, [w:] *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, eds. C. Heywood, C. Imber, Istanbul 1994, s. 117–137.
16. Imber C., *The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power*, Basingstoke–New York 2002.
17. İnalçık H., *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar I*, Ankara 1954.
18. İnalçık H., *How to Read Âşık Pasha-Zâde's History*, [w:] *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, eds. C. Heywood, C. Imber, Istanbul 1994, s. 139–156.
19. İnalçık H., *Imperium Osmańskie. Epoka klasyczna 1300–1600*, tłum. J. Hunia, Kraków 2006.
20. İnalçık H., *The Rise of the Ottoman Historiography*, [w:] *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis, P. M. Holt, London–New York–Toronto 1962, s. 152–165.
21. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991.
22. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara 2002.
23. Jorga N., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908.
24. Kafadar C., *Between Two Words. The Construction of the Ottoman State*, Berkley–London 1995.
25. Kafadar C., *‘Oşmân Beg and His Uncle: Murder in the Family?*, [w:] *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, eds. C. Heywood, C. Imber, Istanbul 1994, s. 157–163.
26. Karataş T., *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001.
27. Kastritsis D., *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*, Leiden–Boston 2007.
28. Kunt M., Yurdaydın H. G., Ödekan A., *Türkiye Tarihi 2. Osmanlı Devleti 1300–1600*, İstanbul 1995.
29. Kurtaran U., *Klâsik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı*, [w:] 3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu. Bildiri Tam Metin Kitabı, [online] <http://www.historyeducation.org/kitap.pdf> [dostęp: 7.01.2015].
30. Kut G., *Ahmedî*, [w:] *Türkiye Diyanet İslam Vakfı Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 165.
31. Lindner R. P., *Anatolia, 1300–1451*, [w:] *The Cambridge History of Turkey*, Vol. 1: *Byzantium to Turkey 1071–1453*, ed. K. Fleet, Cambridge 2009.
32. Lindner R. P., *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983.

33. Lowry H., *The Nature of the Early Ottoman State*, New York 2003.
34. Ménage V. L., *On the Recensions of Uruj's „History of the Ottomans”*, “Bulletin of the School of Oriental and African Studies” 1967, Vol. 30, No. 2, s. 314–332.
35. Ménage V. L., *The „Annals of Murād II”*, “Bulletin of the School of Oriental and African Studies” 1976, Vol. 39, No. 3, s. 570–584.
36. Ménage V. L., *The Menāqib of Yakhshi Fakīh*, “Bulletin of the School of Oriental and African Studies” 1963, Vol. 26, No. 1, s. 50–54.
37. Ménage V. L., *Neshri's History of the Ottomans. The sources and development of the text*, London 1964.
38. Ménage V. L., *The Beginnings of the Ottoman Historiography*, [w:] *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis, P. M. Holt, London–New York–Toronto 1962, s. 168–170.
39. Mollaoğlu F. K., *Chalkokondyles'in Anlatımına Göre Sultan II. Murad'ın Tahta Çıkışı*, “Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi” 2010, XXIX/47, s. 217–226.
40. Mollaoğlu F. K., *“Düzmece” olarak anılan Mustafa Çelebi Ve Bizans (1415–1416/17)*, “Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi” 2010, XLIX/2, s. 173–185.
41. Murphey R., *Exploring Ottoman Sovereignty. Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household 1400–1800*, London 2008.
42. Özcan A., *Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış*, “Fatih Sultan Mehmed İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi” 2013, 1, s. 271–293.
43. Peirce L. P., *The Imperial Harem. Woman and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York–Oxford 1993.
44. Roloff G., *Die Schlacht bei Angora (1402)*, “Historische Zetschrift” 1940, Bd. 161, H. 2, s. 244–262.
45. Runciman S., *Byzantine Historians and the Ottoman Turks*, [w:] *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis, P. M. Holt, London–New York–Toronto 1962, s. 271–276.
46. Shaw S. J., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, t. 1: 1280–1808, tłum. B. Świetlik, Warszawa 2012.
47. Tezcan B., *Ottoman Historical Writing*, [w:] *The Oxford History of Historical Writing. Vol. 3: 1400–1800*, eds. J. Rabasa and oth., New York 2012, s. 192–211.
48. *The Cambridge History of Turkey*, Vol. 1: *Byzantium to Turkey 1071–1453*, ed. K. Fleet, Cambridge 2009.
49. *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII: *c. 1415–c. 1500*, ed. Ch. Allmand, Cambridge 2008.
50. Turna B. B., *Perception of History and the Problem of Superiority in Ahmedî's Dāstān-ı Tevārīh-i Mülūk-i Āl-i Osmān*, “Acta Orientalia” 2009, 62/3, s. 267–283.
51. Uzunçarşılı İ. H., *Osmanlı tarihi*, I c., Ankara 1972.
52. Werner E., *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300–1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Berlin 1978.
53. Zachariadou E., *Ottoman Diplomacy and the Danube Frontier (1420–1424)*, “Harvard Ukrainian Studies” 1983, 7, s. 680–690.
54. Zachariadou E., *The Ottoman World*, [w:] *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII: *c. 1415–c. 1500*, ed. Ch. Allmand, Cambridge 2008.
55. Zdanowski J., *Państwo na muzulmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Kraków 2014.

